

KIRSAL TURİZME BÜTÜNLEŞİK YAKLAŞIM: AVRUPA BİRLİĞİ ÖRNEĞİ

İlkay TAŞ¹

Sedef EYLEMER²

Sühal ŞEMŞİT³

Atıf/©: Taş, İlkay; Eylemer, Sedef; Şemşit Sühal (2016). Kırsal Turizme Bütünleşik Yaklaşım: Avrupa Birliği Örneği, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 877-904

Özet: Turizm, ekonomik, kültürel ve sosyal boyutları itibariyle Avrupa Birliği (AB) açısından önemli bir sektördür. Avrupa bütünleşmesinin son antlaşması olan ve 2009 yılında yürürlüğe giren Lizbon antlaşması, Avrupa Birliği'nin turizm alanındaki etkisini güçlendirmiştir. Lizbon Antlaşması'nda AB'ye, üye devletlerin turizm sektöründeki faaliyetlerini özellikle turizm sektörünün rekabet gücünü artırarak tamamlama görevi ve yetkisi verilmiştir. AB'nin turizm destinasyonu olarak dünyadaki konumunu güçlendirme hedefi konulmuştur.

Kırsal turizm, AB turizm politikalarında, AB'ye yeni üye ülkeler ve aday ülkeler açısından bir fırsat olarak görülmektedir. Bu kapsamda, Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu olarak adlandırılan AB'nin yeni mali destek aracı, kırsal turizmin gelişimini desteklemektedir. AB'nin özellikle aday ülkelerde teşvik edilmesini amaçladığı kırsal turizm politikası, Türkiye'nin de bir aday ülke olması dolayısıyla araştırılmaya ihtiyaç duyulan bir alandır. Bu çalışmada, AB'nin kırsal turizme bir kırsal kalkınma aracı olarak bütünleşik yaklaşımı ve bu politikaya ilişkin mali yardım araçları incelenecek ve söz konusu politikanın AB ve bir aday ülke olarak Türkiye açısından potansiyel etkileri tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Kırsal Turizm, Kırsal Kalkınma, Bütünleşik Yaklaşım.

Makale Geliş Tarihi: 11. 09. 2016/ Makale Kabul Tarihi: 28.11.2016

*Çalışma 20-22 Eylül 2012 tarihleri arasında Aksaray Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen 2. Kırsal Turizm Sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

1 Yrd.Doç.Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Reha Midilli Foça Turizm Fakültesi, e-posta: ilkay.tas@deu.edu.tr

2 Yrd. Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta:sedef.eylemer@ikc.edu.tr

3 Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: suhal.semsit@cbu.edu.tr

Integrated Approach to Rural Tourism: Case of European Union

Citation/©: Taş, İlkay; Eylemer, Sedef; Şemşit Sühal (2016). *Integrated Approach to Rural Tourism: Case of European Union*, Hitit University Journal of Social Sciences Institute, Year 9, Issue 2, December 2016, pp. 877-904

Abstract: *Tourism is a significant sector for the European Union (EU) in terms of its economic and social dimensions. Lisbon Treaty which is the recent treaty of the EU and entered into force in 2009 strengthened the impact of the EU on tourism domain with its new legal basis. The Treaty empowered the EU with the task and competence of completing the activities of the member states in the tourism sector by enhancing the competitiveness of the sector. The Treaty also put the aim of strengthening the place of the EU in the world as a tourism destination.*

Rural tourism stands as an opportunity particularly for new EU members and candidate countries in the EU's tourism policies. In this scope, the EU's new financial support mechanism, European Agricultural Fund for Rural Development, supports rural tourism development. Thus, considering that Turkey is a candidate country to the EU, rural tourism policy which is especially encouraged in the candidate countries by the EU is an issue needed to be researched. In this paper, the EU's integrated approach to rural tourism as a means of rural development and financial assistance instruments supporting this policy will be studied and the potential impact of this policy for the EU and for Turkey as a candidate country will be discussed.

Keywords: *European Union, Rural Tourism, Rural Development, Integrated Approach.*

I. GİRİŞ

Turizm, ekonomik fırsatların yaratılması ve yaygınlaştırılması, yaşam kalitesinin yükseltilmesi, doğal ve kültürel mirasın korunması gibi amaçlara hizmet ederek (Sonuç, 2014:15), ekonomik ve sosyal kalkınmanın birlikteliğini sağlayabilecek bir politika aracıdır. Avrupa Birliği'nde (AB) turizm, istihdam, ekonomik büyüme ve sosyal kalkınma üzerindeki etkileri itibariyle, özellikle ekonomik gerileme ve işsizlik sorunu yaşayan bölgeler için önem taşımaktadır (European Commission, 2016a). AB turizme yönelik olarak, ulusal politikaları tamamlayıcı nitelikte politikalar geliştirmekte ve bu şekilde turizm alanında yaratılan katma değerini Avrupa düzeyinde ortaya çıkmasını amaçlamaktadır. AB'nin tarım, bölgesel kalkınma, ulaşım gibi farklı politikaları, hem turizm üzerinde etki yaratmakta hem de turizm alanındaki gelişmelerden etkilenmektedir. Bu nedenle farklı politikaların bütünlük bir yaklaşımla geliştirilmesi, gereklilik haline gelmektedir.

Kırsal bölgeler, büyüme, istihdam ve sürdürülebilir kalkınma açısından zorluklarla karşı karşıyadır. Bu durum, kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Diğer taraftan, süreç içerisinde turistlerin istem ve tercihleri değişim göstermekte, turistlerin ziyaret ettikleri yerlerin kültürel, tarihi, doğal ve sosyal özelliklerini öğrenme isteği artmaktadır. Turistlerin destinasyon⁴ seçiminde özel ilgi alanları önem kazanmakta ve turistler, ziyaretleri esnasında daha aktif olmayı tercih etmektedir (Kozak ve Bahçe, 2009:18). Bu değişim AB ülkelerini, kırsal turizm gibi yeni turizm çeşitlerine yöneltmiştir. Ayrıca, AB’de turizm politikaları kırsal alanların gelişimi için kullanılan araçlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Kırsal turizm politikaları turizmin, kırsal kalkınma stratejisi ile birlikte ele alınmasının bir sonucudur (Nylander ve Hall, 2005:28).

Kırsal kalkınmanın ve turizmin çok aktörlü yapısı ve çok boyutlu doğası (çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlar), politikaların geliştirilmesinde ve uygulanmasında bütünlüğün sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Bu yönüyle, bütünleşik kırsal turizm modeli, incelenmesi önem kazanan bir konudur. Çalışmada, bütünleşik kırsal turizm kavramı ve unsurları, AB’nin turizm politikasının ana hatları ve kırsal turizm uygulamaları incelenmektedir. AB’de kırsal turizme yönelik mali araçlar ve kırsal turizm politikasının aday ülke olarak Türkiye’ye yansımaları tartışılmaktadır.

II. BÜTÜNLEŞİK KIRSAL TURİZM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kırsal turizmi tanımlamadan önce, kırsal ifadesinin tanımını yapmak gereklidir. Kırsal ifadesi, istatistiksel amaçla kullanıldığında, genellikle nüfus yoğunluğunun azlığını işaret etmektedir. Kilometre kare başına 150 kişiden az kişinin yaşadığı yerler kırsal alan olarak kabul edilmektedir (OECD, 2010). Bununla birlikte, kırsallığı tanımlamada doğal, ekonomik ve kültürel özellikler daha belirleyici olabilir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’nün 1994 yılında yaptığı tanıma göre nüfus yoğunluğu ve yerleşim alanlarının büyüklüğü; arazi kullanımında tarım ve ormancılığın ağırlığı, kültürel kimlik, miras ve sosyal yapıda gelenekselliğin korunması kırsal alanların başlıca özellikleridir (OECD, 1994).

Kırsal alanlarda sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi kentsel alanlara göre daha

4 *Destinasyon, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlüğünde “varlacak olan yer” şeklinde tanımlanmaktadır. Turizm destinasyonu, taşıdığı değerler ve özellikler itibarıyla turistlerin ilgisini çeken; turistlerin ilgi, beklenti ve ihtiyaçlarına yönelik hizmet ve ürünler sunan bir yer, aynı zamanda turizmle doğrudan veya dolaylı ilgili hizmetlerinin bütününden oluşan karmaşık bir turistik üründür (Keskin, 2008:29).*

düşüktür (European Commission, 2011: 10). Kırsal turizm, turizm aracılığı ile kırsal alanlarda ekonomik kalkınmayı desteklemektedir (Cawley ve Gillmor, 2008: 301). Kırsal turizm, yerel kültür, doğal çevre ve tarımın bir arada olduğu ve diğer turizm çeşitleriyle rahatlıkla bütünleştirilebilen bir turizm çeşidi olarak tanımlanabilir (Soykan, 2003: 2). Kırsal turizm destinasyonları, topografyası veya tabiatı ile ön plana çıkan, serbest zaman faaliyetlerinin yürütülebildiği ve destinasyona özgü turistik ürünlerin olduğu küçük bölgeler veya alanlardır (European Commission, 2000: 16).

Kırsal turizmin başlıca bileşenleri kırsal alanlar, kırsal yaşam, kırsal etkinlikler ve kırsal mirastır. Dağlar, göller, doğa manzaraları gibi kırsal alanlar, yerel etkinlikler, beslenme gibi unsurları kapsayan kırsal yaşam; yürüyüş, balık tutma gibi etkinlikleri içeren kırsal etkinlikler ön plana çıkmaktadır. Kırsal turizmde, turistik deneyim önem kazanmaktadır (Haberal, 2015: 66). Eskiye duyulan özlem, geçmiş ile yeniden bağlantı kurma, günlük yaşamın karmaşıklığı karşısında daha sade yaşam isteği kırsal turizm deneyimini özendirir. Kırsal alanlar kendilerine özgü yaşam biçimi ve kültürü nedeniyle, yenilik arayan turistlerin ilgisini daha fazla çekmektedir (George vd., 2009: 7). Bununla birlikte, kişileri seyahat kararına yönelten sadece bireysel istekleri değil aynı zamanda destinasyonu çevreleyen toplumsal, siyasi ve ekonomik ilişkiler bütünüdür (Ilbery vd., 2007: 442).

Gerek turizmde gerekse kırsal alanlarda, kaynakların ve paydaşların sayıca çokluğu ve nitelik olarak çeşitliği, bütünsel bir çerçeve ile kırsal turizme bakılmasını gerekli kılmaktadır. Bütünleşik kırsal turizm, merkezine kırsal turizmi alırken, turizm faaliyetlerinin sürdürülebilirlik ekseninde, paydaşlarla işbirliği içerisinde ve ağ yapısı niteliğinde yürütülmesini içermektedir (Cawley ve Gillmor, 2008: 302, 320). Kırsal turizm, çeşitli toplumsal aktörlerin (örneğin yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, girişimciler) farklı bakış açıları ile sürekli etkileşim ve müzakere yoluyla şekillendirdiği bir süreç olarak düşünülmelidir. Yerel halk kırsal turizmin sonuçlarını edilgen biçimde kabul eden bir aktör olmayıp, aksine doğrudan kırsal turizmin deneyiminin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Verbole, 2000: 480). Diğer yandan, aynı destinasyondaki çok sayıda paydaşın birbirinden bağımsız faaliyette bulunması, destinasyonun marka haline gelmesini zorlaştırabilmektedir (Nylander ve Hall, 2005: 19).

Bütünleşik kırsal turizmi hazırlayan süreçte, sosyal ve ekonomik alanda değişim yaratan Fordist üretim modelinden Post-fordist üretim modeline geçiş, önemli rol oynamaktadır. Bu açıdan kırsal turizm, Fordist ekonomik üretim modelinden Post-fordist üretime geçiş sürecinin, turizme ve kırsal

alanlara yansımalarının bir sonucudur (Cawley ve Gillmor, 2008: 316). Fordist üretim, standartlaşmış ürünlerin çok miktarda üretildiği ölçek ekonomilerine dayanmaktadır. Fordizmin turizmdeki yansıması, standartlaşmış paket turlar şeklinde olmaktadır. Geniş kitlelere satılan paket turların, niteliğine ve çeşidine hizmet üreticileri karar vermektedir (Roney, 2002: 12; Telfer ve Sharpley, 2008: 60). Fordist üretim modelinde turistler, sunulan hizmetlerin pasif tüketicileri konumundadır. Fordist üretim tarzı pek çok turizm destinasyonunun da hala geçerli olmakla birlikte, Post-fordist üretim de turizmde yer edinmeye başlamaktadır. Turist profilinde ve turistik üründe, farklılaşma söz konusudur. Rekabet gücü kazanmak için yenilikçilik, bir ön koşul haline gelirken, yenilikçiliği destekleyen yerel ağlar (kümelenmeler) teşvik edilmektedir. Destinasyonların yaşam döngülerinde bağlantılılık, işbirliği, rekabet gücü, yenilikçilik, yerellik ve sürdürülebilirlik ön plana çıkmaktadır (Scott ve Cooper, 2010: 1175, 1177).

Post-fordizm, üretimden ziyade tüketim odaklı bir yaklaşımdır. Tüketici, geniş bir kitlenin bir parçası olmaktan çıkmış; özel ilgileri ve ihtiyaçları hizmet üreticileri tarafından anlaşılması gereken bir birey haline gelmiştir. Üreticiler özellikle hizmet sektöründe daha tüketici odaklı olmak, daha çeşitli ürün geliştirmek zorunda kalmıştır. Kitlesele üretim sonucu olmayan, örneğin doğal olan ürünler, kişiselleştirilmiş ürünler ve markalaşma önem kazanmaya başlamıştır (Urry ve Larsen, 2011: 52). Fordist üretimin sunduğu standartlaşmış paket ürünler karşısında, yeni (Post-fordist) turistik ürünlerde seçim hakkı ve serbestlik vurgulanır olmuştur (Urry ve Larsen, 2011: 53). Turizm sektörünün geçirdiği değişim, turist profili üzerinde de etkili olmuştur. Kozak ve Bahçe'ye (2009: 18) göre yeni turist, turistik ürünler aracılığı ile deneyim ve izlenim kazanmak isteyen; çevrenin, doğanın ve kendi sağlığının korunmasına önem veren, daha bilgili ve deneyimli, sürekli olarak yeni destinasyonlar ve ürünler talep eden; tarihi, kültürel ve doğal miras konusunda daha meraklı; daha hareketli ve ödediği paranın karşılığını alma konusunda daha duyarlıdır. Kırsal turizm Post-fordist turist profiline hitap eden, deneyime odaklanan, kitle turizminden uzak, kişiselleştirilmiş turistik ürünler sunarak, destinasyonda yeni ürünlerin gelişmesini destekleyebilir ve destinasyonun rekabet gücünü arttırabilir.

Kırsal turizm, destinasyon imajı için bir araç olarak kullanılabilir. Turistik ürünlerin, turistlerin özel ilgi alanlarına odaklandığı ve az miktarda üretildiği Post-fordist üretimde, ürün farklılaştırması önem kazanmaya başlamıştır (Telfer ve Sharpley, 2008: 60). Destinasyonun birincil çekicilik unsurları çevresel (doğal ya da yapılmış) özellikler ile tarih, yaşam şekli, sanat gibi

sosyo-kültürel özelliklerdir. Söz konusu özellikler birbirleri ile bağlantılı olarak bir destinasyonun mirasını oluşturmaktadır (Benur ve Bramwell, 2015:214). Turist bir destinasyonla ilgili bütüncül değer algısına sahiptir. Her ne kadar destinasyondaki turistik ürün, konaklama, eğlence, yiyecek-içecek gibi farklı hizmetlere bölünmüş olsa da, turist açısından tatil deneyimi bir bütündür (Li, 2014: 22-23).

Turistik ürünün çok parçalı yapısı, turistlere bütüncül bir seyahat duygusu verebilmek için hizmet sağlayıcıların faaliyetlerinin bir bütün içinde yürütülmesini gerektirmektedir. Turistik ürün farklılaştırması için yerele özgü özelliklerin, yerel uzmanlık becerilerinin ve yerel kaynakların daha fazla rekabet gücü sağlayacak şekilde biraraya getirilmesi önem kazanmaktadır (Li, 2014:22-23). Turizm işletmelerinin rekabet güçlerini sürdürebilmelerinde, yenilikçilik kapasiteleri etkili olmaktadır. Yenilikçilik, üründe yenilik, süreç yeniliği, pazarlama yenilikler, örgütsel yenilikçilik ve kurumsal yenilik olarak farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Guia vd., 2006: 59).

Fordist üretimdeki ölçek ekonomilerinin yerine, Post-fordist üretimde kapsam ekonomisi veya ağ temelli ekonomiler önem kazanmaya başlamıştır (Telfer ve Sharpley, 2008: 60). Ölçek ekonomilerinde verimlilik, üretim ölçeğini attırırken maliyetinin azalmasına dayalı iken, kapsam ekonomilerinde işletmeler, sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmek için ağ temelli dışsallıklara dayanmakta ve pazardaki konumlarını güçlendirmeye çalışmaktadır (Ioannides ve Debbage, 1998:101). Bu durum turizmde daha esnek üretim modellerinin ortaya çıkışını işaret etmektedir. Turizmde, hedef pazarın özelliklerine göre, büyük ölçüde farklılaştırılmış ve az miktarda üretim yapılmasına odaklanılmaktadır. Hizmet sunucuları belirli alanlarda uzmanlaşmıştır ve seyahat edenlerin özelliklerine göre ayarlanmış ürünler sunmaktadır (Telfer ve Sharpley, 2008: 60). Diğer yandan, ürün özelleştirme ve farklılaştırma süreçlerinde, ürüne stratejik değer katmayacak özellikler eklenmesi ya da belirli bir ürün çeşidinin çok sayıda sunulması, müşteriye tatmin etmeyeceği gibi işletmenin performansını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Ünüvar, 2007: 238). Bütünleşik kırsal turizm bu düşünsel bağlamda gelişim göstermektedir.

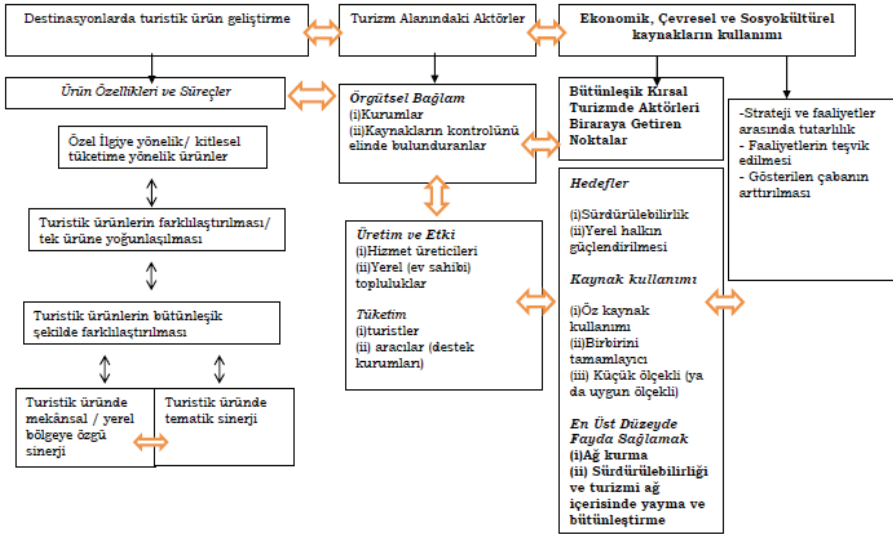
III. BÜTÜNLEŞİK KIRSAL TURİZM MODELİ

Post-fordist süreçte, turizmde rekabetin ölçeği genişlemekte ve rekabet, bölgesel veya ulusal düzeyde rekabetten ziyade küresel hale gelmektedir (Costa, 2006: 236-237). Küresel rekabet, bölgesel ve ulusal aktörlerin yanı sıra uluslararası aktörlerin de (örneğin çok uluslu işletmeler, uluslararası örgütler, uluslararası sivil toplum kuruluşları) politika oluşturma süreçlerine katılımını

gerektirmektedir. Ayrıca, uluslararası alanda güçlenen sürdürülebilir kalkınma duyarlılığı, toplumsal, çevresel ve ekonomik kalkınmanın birbirinden ödün vermeden ve eş zamanlı olarak gerçekleştirilmesi düşüncesini desteklemektedir.

Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında hazırladığı "Ortak Geleceğimiz" başlıklı rapor, sürdürülebilir kalkınma önündeki ortak sorunları belirleyip ve ortak eylem önerileri sunarken, kurumsal yapıda değişimi önemli görmektedir. Sorunların ya da fırsatların ulusal veya bölgesel sınırların içinde kalmaması, bölgeler ve ülkeler arası işbirliğini gerekli kılmaktadır (Birleşmiş Milletler, 1987). Bu bağlamda bütünlük kırsal turizm, farklı turizm aktörlerini ortak ekonomik, toplumsal ve çevresel amaçlar etrafında bir araya getiren bir yaklaşımdır. Şekil 1'de Cawley ve Gillmor (2008: 318) tarafından geliştirilen bütünlük kırsal turizm modeli uyarlanarak sunulmaktadır. Cawley ve Gillmor'un modelinde, turistik ürüne yer verilmemesi üzerine, modele Benur ve Bramwell (2015: 216) tarafından destinasyonlarda turistik ürün farklılaştırılmasına yönelik geliştirilen çerçeve eklenmiştir.

Şekil 1.Bütünlük Kırsal Turizm Modeli

Kaynak: Cawley ve Gillmor (2008:318) ve Benur ve Bramwell (2015: 216)'dan uyarlanmıştır.

Modelin ana unsurlarını, turistik ürün, turizm aktörleri, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel kaynaklar oluşturmaktadır. Turistik ürün, (i) *turistik ürün arzı*, (ii) *ürün özellikleri ve süreci* ile (iii) *turistik ürün talebi ve ürün kullanımı* olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır. Turistlerin destinasyondaki deneyimlerinin çalışanlar, yerel halk gibi destinasyondaki diğer aktörlerle etkileşim içerisinde gerçekleştiği, bu aktörlerin birlikte deneyimi yarattığı düşünüldüğünde, turistik ürün geliştirme aşamasında gerek arz ve süreç, gerekse talep unsurlarının karşılıklı etkileşim içinde olduğu söylenebilir (Benur ve Bramwell, 2015: 2016). Modelde, turizm aktörleri (i) üretim aşamasındaki aktörler olan hizmet üreticileri ve yerel topluluklar (ii) tüketim aşamasındaki aktörler olan (iii) turistler ve (iv) araçlar şeklinde sınıflandırılmıştır. Hem üretim hem de tüketim boyutlarını etkileyen bir boyut olan “örgütsel bağlam” da, karar alıcı ve kontrol edici yetkiye sahip (i) kurumlar ve (ii) turizm kaynaklarını kontrol edenler bulunmaktadır.

Bütünleşik kırsal turizm yaklaşımında turizm aktörleri (yerel topluluklar, turistler, destek kurumlar, hizmet üreticileri, araçlar, tur operatörleri vb.) birbirleriyle çoklu ilişkiler içerisinde. Bu aktörler sadece yerel düzeyde değil, bölgesel, ulusal hatta uluslararası (Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi) veya küresel düzeyde işbirliği ve strateji ortaklıkları yapabilmektedir. Diğer bir ifadeyle çok katmanlı bir ilişki ağı söz konusudur (Cawley ve Gillmor, 2008:322). Dikey bütünleşme ve yatay bütünleşme önem kazanmakta, küçük ölçekli kırsal turizm işletmelerinin pazarda tutunabilmek için sektörler arası işbirliğine gitmeleri gerekmektedir (Nylander ve Hall, 2005:27).

Destinasyonlarda turistik ürün geliştirme aşamasında özel ilgiye yönelik ve yeni pazar kovukları yaratmayı amaçlayan ürünlerin geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Ancak, kitle turizmi devam etmektedir. Hatta Roney (2002:13) maliyetin turizm pazarlamasındaki belirleyici rolü nedeniyle, özel ilgiye yönelik ürünlerin standartlaştırılarak, kitleler için üretilmesini ve bu yönüyle kitle turizminin temel özellikleri ile devam edeceğini düşünmektedir. Bütünleşik kırsal turizm modelinde özel ilgiye ve kitlesel tüketime yönelik ürünlerin birlikte üretilmesine yer verilirken, vurgu ürünlerin farklılaştırılmasına yapılmaktadır. Bu bağlamda tek ürüne yoğunlaşılabilir ya da tamamlayıcılık, çeşitlilik ve esneklik ilkeleri çerçevesinde turistik ürünler bütünleşik şekilde farklılaştırılabilir. Bütünleşik farklılaştırma, ürünlerin mekânsal (yere özgü) şekilde farklılaştırılması veya destinasyondaki ürünler arasında tematik sinerjilerin yaratılması şeklinde olabilir (Benur ve Bramwell, 2015).

Özel ve kamu sektör paydaşları arasında iyi yönetilen bir ağ kurmak,

destinasyonların değişen, karmaşık ve rekabetçi küresel ortamda varolabilmeleri için bir önkoşul olarak görülmeye başlanmıştır (van der Zee ve Vanneste, 2015: 47). Ağ yapısı içerisinde paydaşlar arasında bilginin, deneyimin ve maliyetlerin paylaşılması (örneğin ortak pazarlama faaliyetleri yapılması), belirli konularda stratejik ortaklıklar kurulması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı, paydaşlar arasında eşgüdümün sağlanması önem kazanmaktadır (Telfer ve Sharpley, 2008: 60; Benur ve Bramwell, 2015: 214). Post-fordist turizme damgasını vuran esneklik, çeşitlilik, tamamlayıcılık, yatay ve dikey bütünleşme, kapsam ekonomileri bütünleşik kırsal turizm modelinde ön plana çıkmaktadır (Milne ve Ateljevic, 2001: 378). Bu bağlamda çalışmada, kırsal turizmi bütünleşik yaklaşımla ele alması itibariyle AB örneği incelenecektir.

IV. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KIRSAL TURİZM

Turizm büyüme ve istihdamın yanı sıra Avrupa'da birçok bölgenin kalkınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Turizm ile bağlantılı olarak oluşturulan altyapı, yerel kalkınmaya katkı sağlarken endüstriyel veya kırsal düşüş yaşayan bölgelerde turizmle doğrudan veya dolaylı bağlantılı işler yaratılabilmektedir (İçöz vd., 2009: 40-41). Kırsal ve dağlık alanların, kıyı bölgelerinin ve adaların, dış ve çevre bölgelerin kalkınması ve ekonomik ve sosyal entegrasyonu açısından, kırsal turizm faaliyetleri önem taşımaktadır. Ayrıca bu faaliyetler sürdürülebilir, sorumlu ve etik turizm bağlamında önem kazanan çevre boyutuyla da yakından ilgilidir (European Commission, 2002). Artık, doğal kaynak tüketimini arttırarak büyüme yerine, kaynak tüketimini azaltarak büyümeye dayanan yeşil ekonomi ön plana çıkmaktadır (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015: 305).

Avrupa'da kırsal ekonomiler özellikle son elli yıllık dönemde yapısal değişim sürecinden geçmektedir. Kırsal ekonomilerin asıl dayanağını oluşturan çiftçilerin, tarımsal yöntemleri modernleştirmek ve endüstrileştirmek yönünde ciddi baskıyla karşı karşıya kalmaları, kırsal alanlardan diğer alanlara doğru aşamalı ancak sürekli göç olgusunu gündeme getirmiştir (European Commission, 2002: 23). İnsanların kent yaşamının getirdiği olumsuzluklardan kaçış ve değişiklik arayışları ile beraber sakinlik, farklı kültürleri tanıma ve doğaya yönelik olarak tercihlerinin değişmesi, yeni turizm etkinliklerinin artmasına yol açarken kırsal turizme olan ilgiyi desteklemiştir (Aydın, 2012: 39-40). Görülmektedir ki, bir yandan post-fordist ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi ve çevresel değişimlerle gelen baskılar, diğer yandan tüketim ve ulaşım

yapılarındaki küresel dönüşümler, seyahat ve turizm davranışını değişime uğratmaktadır (George vd., 2009).

Kırsallığın değişen anlamı ile artık tarım, daha geniş ve bölgesel bir yaklaşımın unsuru haline gelmektedir. Tarım kırsal kalkınmanın yeni vizyonunda merkezi konumunu koruyor olsa da tarımın yerine geçmeyen fakat tarımı destekleyen yeni gelir kaynakları teşvik edilmektedir. Tarıma dayalı yeşil ekonomi yerine, ekolojik yeşil ekonomiye geçiş söz konusudur. Burada kırsal ekonomiler üzerine etki edecek yeni işlerin ortaya çıkarılması, yeni pazarlara yönelmek öncelik kazanmaktadır (Saxena vd., 2007: 348). Böyle bir ortamda, Avrupa'da turizm, kırsal alanların varlıklarını sürdürebilmelerinin ve kalkınabilmelerinin temel yollarından birisi olarak görülmeye başlanmıştır. Doğal ve kültürel zenginliklere giderek artan ilgi ile birlikte düşünüldüğünde kırsal turizm, Avrupa'da birçok kırsal ve uzak bölge için fırsat olarak değerlendirilmiştir (European Commission, 2002: 23).

AB'nin kırsal turizm modeli, Şekil 1'de açıklanan modele paralel bir biçimde (i) kültürel, ekonomik, çevresel ve sosyal kaynaklar, (ii) bu kaynakların kullanım şekillerini, (iii) farklı paydaşların kırsal turizmdeki rollerini ve (iv) kırsal turizmin paydaşların yaşamlarındaki rolünü değerlendirmeye alan bütünlük bir modeldir (Saxena vd., 2007). Bütünlük ifadesi, turizmin bölgesel etkilerinin bütünsel olarak, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel boyutları ile ele alınmasını ifade etmektedir (Clark ve Chabrel, 2007: 371). Bu model farklı aktörler, kaynaklar ve faaliyetler arasında karmaşık ilişkilerin varlığını, uzun vadeli perspektifle ve geniş bölgesel bakış açısı ile kültürel bağlamda ele almakta, farklı paydaşlar arasında iletişim kurulmasını gerekli kılmaktadır (Saxena vd., 2007:348).

Uygulanacak kırsal turizm çeşidi, bölgenin bulunduğu yere, kaynaklarına ve pazarına bağlı olsa da, AB politikaları, turistik hizmetlerde kalite yönetiminin uygulanmasına öncelik vermektedir (European Commission, 2000: 15). Bu kapsamda, Avrupa Komisyonu 2000 yılında yayınladığı Kaliteli Kırsal Turizme Doğru: Kıyı Destinasyonları için Bütünlük Kalite Yönetimi isimli belgede, farklı türdeki kırsal turizm destinasyonları için şu öncelikleri tanımlamıştır (European Commission, 2000: 16):

- *Büyük kırsal bölgelerin yanında yer alan ve günlük ziyaretçi oranı fazla olan geleneksel ve popüler destinasyonlar için öncelikler: Çevrenin korunması, altyapının yenilenmesi, yoğun turist ziyaretlerinden kaynaklanan sorunları yönetebilmek, ulaştırma konularının ele alınması ve günlük seyahatlerin konaklamalı seyahate dönüştürülmesi*

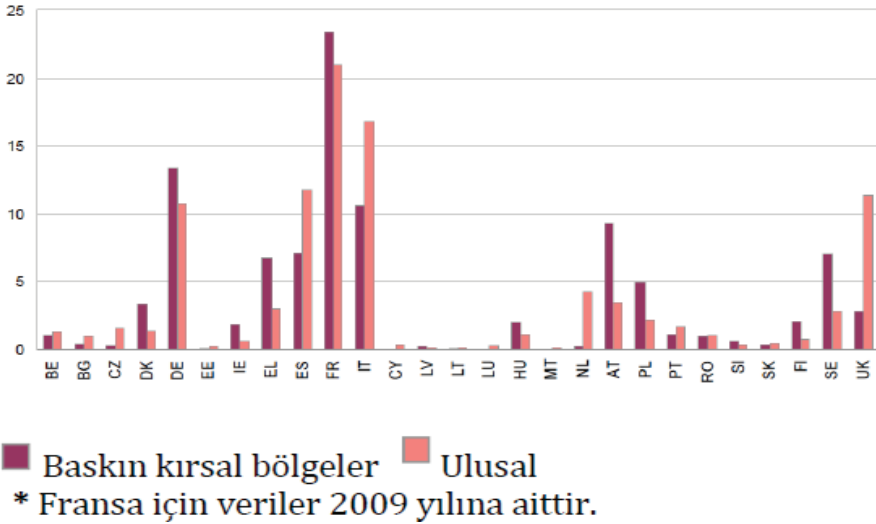
- *Önemli sayıda konaklama imkanı ve iyi altyapısı olan ve sunduğu hizmetleri arttırmaya çalışarak birlikte bunun çevreye olumsuz etkilerini azaltmaya çalışan geleneksel tatil bölgeleri için öncelikler:* Fiziksel imkanları arttırmak, kontrolleri planlamak ve daha sürdürülebilir turizm şekilleri konularında işletmelerle birlikte çalışmak
- *Küçük tarihi kasabalar ve köyler ve zengin tarihi, mimari, kültürel veya endüstriyel mirası ile karakterize edilen kırsal bölgeleri için öncelikler:* Tarihsel alanlar ile toplum arasında bağ kurulması, binaların korunması ve kaliteli konaklama imkanı ve diğer olanakların sağlanması
- *Yabani hayat ve el değmemiş doğası yönünden çekici olan uzak bölgeler için öncelikler:* Ulaşılabilirlik, ulaştırma, yerel hizmetler, çevresel koruma ve ekoturizm imkanlarının geliştirilmesi
- *Turistik açıdan tarımın çekici olduğu zengin tarımsal alanları için öncelikler:* Çiftliklerde kaliteli konaklama sağlanması ve yerel ürünler ve gastronomiye yönelik turizmin geliştirilmesi
- *Kırsal turizm ile tanışık fakat turistik ürünlerini çeşitlendirmek ve güçlendirmek isteyen dağlık veya ormanlık bölgeler için öncelikler:* Daha kaliteli konaklama sağlanması, gastronomi ve kültürel mirasın vurgulanması

2012 yılında Avrupalıların seyahat gerekçeleri incelendiğinde, dinlenme ve rekreasyon faaliyetleri (%40) nedeniyle seyahatin ilk sırada geldiği görülmektedir. Doğa (%26) ve şehir gezileri (%20), kültür-din (%22), spor (%10) gibi gerekçeler de seyahat kararında etkili olmuştur (European Commission, 2013: 6). Turistlerin tekrar seyahat kararlarında en etkili faktör o yerin doğal özellikleri olmaktadır. Araştırmaya katılanların yarısı aynı yere hava, doğa ve manzara güzellikleri nedeniyle yeniden gidebileceklerini ifade etmişlerdir (European Commission, 2013: 11). Avrupalıların seyahat gerekçeleri dikkate alındığında özellikle rekreasyon, doğa, kültür, spor gibi gerekçelerin AB'de kırsal turizm potansiyeli açısından etkili olabileceği düşünülebilir. Ayrıca doğal güzelliklerin turistlerin bir yere bağlılığını etkileyen en önemli faktör olması da kırsal turizm açısından göz önünde bulundurulması gereken bir veridir.

AB'de, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) kriterlerine göre baskın kırsal bölgeler olarak sınıflandırılan bölgelerde yatak kapasitesi oranı (%26,5) baskın kentsel bölgeler ve orta kırsal bölgelere göre (sırasıyla %28,8 ve %44,7) daha düşüktür. Diğer taraftan, AB üye devletlerinde yatak kapasitesi

dağılımları incelendiğinde bazı ülkelerin Birlik içerisindeki kırsal alan yatak kapasitesi paylarının ulusal düzeydeki yatak kapasitesi paylarından daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum söz konusu ülkelerde kırsal turizmin önemine işaret etmektedir. Örneğin Fransa, Avusturya ve Yunanistan AB içerisindeki kırsal alan yatak kapasitesinin sırasıyla %23,4, %9,3 ve %6,8'ine sahipken, AB içerisinde ulusal düzeydeki genel yatak kapasitesi payları ise yine sırasıyla %21, %3,4 ve %3'tür. Kırsal alan yatak kapasitesi bakımından değerlendirildiğinde, 2004 öncesinde AB'ye üye olan ülkeler (AB-15) arasında her dört yataktan biri Fransa'ya aitken, 2004 sonrasında AB'ye üye olan ülkeler arasında ise her iki yataktan biri Polonya'ya aittir (European Union Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2011).

Şekil 2. AB Üye Ülkeleri Arasında Baskın Kırsal Bölgelerde ve Ulusal Düzeyde Yatak Kapasitesi Dağılımı (%) 2010

Kaynak:European Union Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2011: 234.

Kırsal bölgeler AB'de toplam arazinin yaklaşık %91'ini (% 57 baskın kırsal bölgeler ve %34 orta kırsal bölgeler) kaplamakta ve AB nüfusunun %24'ü baskın kırsal alanlarda, %35'i orta kırsal alanlarda yaşamaktadır. Baskın kırsal alanlar AB'de gayri safi katma değer %17'sini, istihdamın ise %22'sini oluşturmaktadır. Durumları çeşitlilik gösterse de genel olarak bakıldığında kırsal bölgelerde kişi başına düşen gelir AB ortalamasının altında kalmaktadır ve hizmet sektörü kentsel bölgelere oranla daha az gelişmiştir (European Union Directorate General for Agriculture and Rural Development, 2011: 41).

Kırsal alanların gelecek yıllarda büyüme, istihdam ve sürdürülebilir kalkınma açısından ciddi zorluklarla karşı karşıya kalacağı tahmin edilmektedir. AB, 2007-2013 dönemi için kırsal kalkınma programını hazırlarken söz konusu sorunları dikkate alarak programı üç temel amaca dayandırmıştır. Bunlar: (1) tarım, gıda ve ormancılık alanlarında rekabet gücünün artırılması; (2) doğal kaynakların, çiftçiliğin ve kırsal alanların geleneksel özelliklerinin korunmasına yönelik önlemleri içeren çevre ve arazi yönetimi (3) yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi (Council of the European Union, 2006). 2013 yılında Avrupa Ortak Tarım Politikası'nda reform yapılmıştır. Reform ile ulusal ve bölgesel kalkınma programlarının stratejik şekilde yapılandırılması, kırsal kalkınma önlemlerinin içeriğinin güçlendirilmesi, kuralların sadeleştirilmesi ve idari yükün mümkün olduğunca azaltılması, kırsal kalkınma ile Avrupa Yapısal ve Yatırım fonları arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır (European Commission, 2015).

2007-2013 dönemi amaçları doğrultusunda AB'nin altı temel stratejik önceliği: (1) tarım ve ormancılık sektörlerinin rekabetçiliğini artırmak, (2) çevrenin ve kırsal bölgelerin durumunun iyileştirilmesi, (3) kırsal alanda yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesinin teşvik edilmesi, (4) istihdam ve çeşitlendirme için yerel kapasitenin güçlendirilmesi, (5) programın farklı boyutları arasında uyum sağlanması, (6) Avrupa düzeyinde oluşturulan araçların ve fonların birbirini tamamlayıcı nitelikte kullanılması olmuştur (Council of the European Union, 2006).

2014-2020 dönemi için benimsenen amaçlar bir önceki dönem ile uyumlu şekilde, (1)tarımda rekabet gücünün artırılması; (2) doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi ve iklime yönelik eylemler; (3) istihdam yaratılmasını kapsayacak şekilde kırsal ekonomilerin ve toplulukların dengeli kalkınmasının sağlanmasıdır. Bu amaçlara ulaşmak için öncelikler belirlenmiştir ve üye devletlerin bölgesel kalkınma programlarını bu önceliklerden en az dördünü temel alarak hazırlamaları gerekmektedir. Söz konusu öncelikler (1) tarımsal, kırsal ve ormanlık alanlarda bilgi transferinin ve yenilikçiliğin artırılması, (2) tüm tarım çeşitlerinde uygulanabilirliğinin ve rekabetçiliğinin güçlendirilmesi; sürdürülebilir orman yönetimi ile yenilikçi çiftlik teknolojilerinin desteklenmesi, (3) besin zinciri organizasyonu, hayvan refahı ve tarımda risk yönetimi, (4) tarım ve ormancılıkla ilgili ekosistemlerin restore edilmesi, korunması ve güçlendirilmesi, (5) tarım, gıda ve ormancılık sektörlerinde düşük karbon ve iklime uyum sağlayabilen ekonomilerin desteklenmesi ve kaynak etkinliğinin teşvik edilmesi, (6) kırsal alanlarda, sosyal içerme, yoksulluğun azaltılması ve ekonomik kalkınmanın teşvik edilmesi. Bu öncelikler AB'nin kırsal turizmi,

bütünleşik kırsal turizm modeline uygun biçimde, ekonomik, toplumsal ve çevresel kalkınma ile bir arada ele aldığını göstermektedir.

2014-2020 öncelikleri için kırsal turizm önemli bir yer tutmaktadır. AB tarafından küçük ölçekli altyapı yatırımları, rekreasyon altyapısı ve kırsal turizme ilişkin turistik hizmetlerin geliştirilmesi ve pazarlanması desteklenmektedir. Yerel ürünlerin turistik ürünlere dönüştürülmesi, gastronomi turizminin teşvik edilmesi, kültürel mirasın restore edilmesi, dijital ağların ve turizm paydaşları arasında işbirliğinin teşvik edilmesine yönelik projeler finanse edilmektedir (European People's Party Group, 2012: 11-16). AB sınırları içerisinde ulus ötesi tematik turistik ürünlerinin geliştirilmesi, Avrupa kültür rotalarının teşvik edilmesi ve sosyal, kültürel ve çevresel sürdürülebilirliği sağlayan küçük, geleneksel olmayan turizm destinasyonlarına yönelik farkındalığın artırılması önem kazanmaktadır (Şemşit, 2014: 333)

Bir bölgeye yönelik turizm talebindeki artış, daha sonraki aşamalarda turistik çekiciliklerin bozulmasına yol açabilir. Bu açıdan turizmin sürdürülebilir kırsal kalkınmaya gerçek anlamda katkı sağlayabilmesi için turizm faaliyetinden sağlanan ekonomik faydanın çevrenin, sosyal eşitliğin, kültürel yapının korunmasında ve insanların bu konularda bilinçlendirilmesinde kullanılması gerekmektedir. Günümüzde Avrupa dahil dünyanın birçok yerinde kırsal kalkınma anlayışı, sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi amacıyla, gıda üretimi, kırsal alanlarda doğal güzelliklerin korunması, biyolojik çeşitliliğin korunması, istihdamın artırılması ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi gibi kırsal turizme ilişkin birçok boyutun bütünsel bir yaklaşımla ele alınması şeklindedir (European Commission, 2011).

Şekil 1'deki bütünleşik kırsal turizm modeli, turizm hizmetinin üretim ve tüketim aşamalarındaki aktörlerin (yerel halk, hizmet sağlayıcılar, turistler, araçlar vb.) örgütsel bağlamla karşılıklı ilişki içinde olduğuna dikkat çekmektedir. Kurumsal yapıyı ifade eden örgütsel bağlam, üretim ve tüketim ilişkilerini hem etkilemekte hem de bu ilişkilerden etkilenerek, ekonomik, çevresel ve sosyokültürel kaynak yönetimini yeniden şekillendirmektedir. Örneğin, Girişim Avrupa Ağı (Enterprise Europe Network), küçük ölçekli girişimlerin, Avrupa ölçeğinde kurulan işletmecilik ağından faydalanmasını amaçlayan ve AB Komisyonu tarafından yönetilen bir girişimdir.

Post-fordizmde yenilikçilik, birbirinden öğrenme yoluyla en iyi uygulama örneklerinin yayılmasını; küçük ölçekli işletmeler arasında sektörler ve firmalar arası yeni ilişkiler geliştirilmesini içermektedir. Bilgi temelli olan ve bilgi teknolojilerine dayanan ağlar, işletmeler arası iletişimi kolaylaştırarak

yeni esnek üretim ve tüketim şekillerini teşvik etmektedir (Amin, 2003: 17). AB Komisyonu, turizm işletmelerinin (özellikle küçük ölçekli işletmelerin) yenilikçilik kapasitelerini arttırmak amacıyla Dijital Turizm Ağı (Digital Tourism Network) kurmuştur. AB Komisyonu, bir turizm destinasyonu olarak AB'nin Avrupa ülkeleri dışında tanıtılması için Avrupa Seyahat Komisyonu (European Travel Commission) ile işbirliği yapmaktadır. Bu amaçla Destinasyon 2020 Stratejisi adı verilen bir program 2012 yılından itibaren finanse edilmektedir (European Commission, 2016a).

IV. KIRSAL TURİZM VE AB MALİ FONLARI

AB, turizmin teşvik edilmesi için mali politika araçlarını yoğun bir biçimde kullanmaktadır. AB politikalarının büyük kısmı doğrudan veya dolaylı bir şekilde turizmi etkilemektedir. Özellikle ulaşırma politikası (sürdürülebilir hareketlilik, yolcu hakları, ulaşırma güvenliği ve kalitesi), rekabet politikası, iç pazar politikası (turizmle ilgili hizmet verme serbestisi, hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, elektronik ticaretin geliştirilmesi), tüketiciyi koruma politikaları, çevre politikaları, istihdam politikaları, kültür politikaları, bölgesel politikalar bunlar arasında sayılabilir. Avrupa Komisyonu, turizmin farklı AB politikalarına daha iyi entegre edilmesini ve mevcut mevzuatın sektörün tam rekabet potansiyelini ortaya çıkarmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca Komisyon, bu farklı politikaların turizm sektörünün ihtiyaçları doğrultusunda koordine edilmesini ve uygulanmasını sağlamaya çalışmaktadır (European Commission, 2010: 13).

Kırsal kalkınma politikaları da AB kırsal turizmini doğrudan etkileyen politikalar arasındadır. 2007-2013 programıyla beraber kırsal kalkınma tek bir mali yardım fonu (Kırsal Kalkınma İçin Avrupa Tarımsal Fonu) çerçevesine oturtulmuştur. Avrupa Komisyonu, Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu aracılığıyla kırsal kalkınma alanında faaliyet gösteren işletmelerin kurulmasını, tarım turizminin teşvik edilmesini, kırsal bölgelerin kültürel ve doğal mirasının çekici hale getirilmesini desteklemektedir. Komisyon, turizmi desteklemek üzere de birçok mali araç kullanmaktadır. Bunlar arasında; Avrupa Yapısal Fonları (Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu), Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu, Avrupa Balıkçılık Fonu bulunmaktadır. Bunun yanında, Rekabetçilik ve Yenilikçilik Çerçeve Programı 2008 yılından itibaren rekabetçi ve sürdürülebilir turizm için Avrupa ağı kurulmasını desteklemektedir (European Commission, 2010: 13).

Yapısal fonlardan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu aracılığıyla ekonomik ve sosyal kalkınmayı da destekleyecek şekilde sürdürülebilir turizme ilişkin projelere finansman sağlanmaktadır. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, kültürel ve doğal mirasın korunmasına yönelik sürdürülebilir turizm türlerini, yenilikçi küçük ve orta ölçekli işletmeleri, işletme ağlarını, bölgelerarası deneyim paylaşımını ve ortak sınır ötesi turizm stratejilerini desteklemektedir (European Commission, 2014).

İstihdam oluşturma potansiyeli taşıyan turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi Avrupa Sosyal Fonu'nun başlıca destek konularından birisidir. Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarım Fonu ise tarımsal ürünlerin ve üretimin kalitesinin iyileştirilmesi, çevrenin ve kırsal bölgelerin geliştirilmesi, kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi amacının bir parçası olarak turistik faaliyetlerin teşvik edilmesi, kültürel mirasın korunması, restorasyonu ve geliştirilmesi ile ilgili çalışma ve yatırımlara destek vermektedir. Avrupa Balıkçılık Fonu ise, balıkçılık ile uğraşan bölgelerin sürdürülebilir kalkınmasını öncelik konusu olarak belirlemiştir. Bu çerçevede balıkçılık sektörünün yeniden yapılanmasının yarattığı sosyo-ekonomik etkilerin hafifletilmesi ve istihdam olanakları yaratarak ve çeşitlendirerek geçimi balıkçılığa bağlı olan bölgelerin canlandırılması amaçlanmaktadır. Eko-turizm, balıkçıların faaliyetlerini yönlendirebileceği alanlardan birisi olarak görülmektedir (European Commission, 2016b).

Şekil 1'de sunulan bütünleşik kırsal turizm modelinde turizm aktörleri, hem turistik ürün geliştirme sürecinde rol oynarken hem de ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel kaynakların kullanımında söz sahibidir. AB'de kırsal turizmin yönetiminin örgütsel bağlamını oluşturan kurumlar, (1) AB kurumları (başta AB Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu olmak üzere), (2) üye ülkelerin turizm ve kalkınmadan sorumlu kurumları (örneğin özel, kamu, sivil toplum) (3) Avrupa düzeyinde hizmet veren sivil toplum kuruluşları ve sektör temsilcileri olmak üzere üç gruba ayrılabilir. Bu noktada, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumların, kırsal turizme etki edebilecek konularda gündem veya öncelik belirleyerek ya da uluslararası anlaşmalar yoluyla, AB'de politika oluşturma sürecine dolaylı katkı sağladığını da belirtmek gereklidir. Örgütsel bağlamda etkin olan bu kurumlar, kaynakların kontrolünü elinde bulundurmaktadır.

Ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel kaynakların bütünleşik şekilde kullanılması, AB stratejileri ve faaliyetleri arasında tutarlılığın sağlanmasını gerektirmektedir. Kırsal turizme yönelik AB stratejileri ve politikalarının istihdam, kalkınma, yenilikçilik gibi farklı başlıklar altında desteklediği

görülmektedir. Bu nedenle, AB Komisyonu'nun farklı politikalar arasında ve farklı kurumsal aktörler arasında eşgüdüm sağlama görevi, bütünleşik kırsal turizm için önem taşımaktadır. Şekil 1'deki modelde, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel kaynaklardan sağlanan faydayı en üst düzeye çıkarmanın yolları olarak ağ kurma ve sürdürülebilirliği bu ağ içerisinde yaygınlaştırmaya yer verilmektedir. Birbirini tamamlayıcı özellikler taşıyan, küçük ölçekli turizm işletmeleri bu ağ içerisinde desteklenmektedir. AB'de küçük ölçekli turizm işletmeleri ekonomik ve sosyal olarak önem taşımaktadır. AB istihdamının %5,2'si küçük ölçekli işletmeler tarafından karşılanmaktadır ve yaklaşık 1,8 milyon adet küçük ölçekli işletme faaliyet göstermektedir (European Commission, 2010).

VI. AB ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE VE KIRSAL TURİZM

Türkiye kırsal turizm açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Türkiye'de kıyıların hemen arkasındaki iç kısımlarda yer alan dağ, yayla, orman, su zenginlikleri, tarımsal yapı ve zengin yerel kültür, deniz turizmini tamamlayıcılık açısından değerlendirilebilir. Nitekim, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı da, AB üyelik sürecinin de getirdiği dinamizm ile turizmi kıyılardan bütün Türkiye'yi kapsayacak bir alana yaymaya yönelik politikalar oluşturmaya başlamıştır (Soykan, 2003: 1, 2, 10).

Türkiye'nin AB'ye adaylığı Aralık 1999'daki Helsinki Zirvesi'nde açıklanmış olup, Ekim 2005'te Türkiye ve AB arasında üyelik müzakereleri başlamıştır. Birçok politika alanına olduğu gibi, bu sürecin kırsal turizm politikalarına da yansımaları olmaktadır. AB, hem kendi içerisinde hem de aday ülkelerde kırsal kalkınma ile bağlantılı olarak kırsal turizmin geliştirilmesini desteklemektedir. AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'nin zengin tarihi ve kültürel mirası ve doğal güzelliklerine rağmen kırsal turizm potansiyelini yeterince kullanamadığı görülmektedir.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 2006 yılında hazırlanan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, Türkiye'de kırsal turizm talebinin artma eğilimini bir fırsat olarak ele almıştır. Diğer yandan kontrolsüz turizm faaliyetlerinin kırsal ekonominin bağımlı olduğu tarım ve kıyı alanlarının kirlenmesine yol açabileceğine dikkat çekilmiştir. Böylece sürdürülebilirlik açısından, turizm ile kırsal ekonomilerin karşılıklı bağımlılığının altı çizilmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2006: 10).

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayınlanan Türkiye Turizm Stratejisi

2023 belgesi, Türkiye'nin kırsal turizmi de kapsayacak şekilde alternatif ve tamamlayıcı turizm türlerine yönelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kamu, özel ve sivil toplum kuruluşlarının kırsal turizm konusunda bilinçlendirilmesi ve özel sektörün kırsal turizm tesisleri kurmasının desteklenmesi temel öncelikler arasına alınmıştır. Bu süreçte, özellikle Batı Karadeniz kıyı koridorunda, Orta ve Doğu Karadeniz'i kapsayan Yayla Koridoru'nda ve Çanakkale ve Balıkesir illerini içine alan "Troya Kuzey Ege Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi"nde kırsal turizmin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, eko-turizm uygulanan kırsal alanlarda tarım dışı istihdam alanları oluşturularak, bölgeler arasındaki dengesizliklerin azaltılması, kadının statüsünün iyileştirilmesi, kırsal alanlardaki nüfus göçünün durdurulması, ulusal değerlerin korunması ve tanıtımı amaçlanmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Türkiye Turizm Stratejisi 2023 belgesinde yer alan plan ve önlemlere bakıldığında, Türkiye'de turizm potansiyeli bulunan bölgelerin, yeni turistik faaliyetler ile çekici hale getirilmesinin planlandığı görülmektedir. Belgede de belirtildiği üzere, Türkiye'de kitle turizminin kontrolsüz gelişmesi sonucunda Akdeniz ve Ege kıyı kesiminde yığılma olurken, kıyı arkası ve çevresinde çarpık yapılaşma, altyapı yetersizliği ile çevre sorunları meydana gelmiştir. Bu sorunları dikkate alarak Türkiye Turizm Stratejisi 2023'ün turizmde bütünlüklü politika, strateji ve uygulamaya yöneldiği görülmektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Katılım öncesi AB mali yardımları bu noktada önem kazanmaktadır. Kırsal turizm konusundaki en önemli mali yardım, AB tarafından aday ve potansiyel aday ülkelere destek olmak amacıyla oluşturulan, Katılım Öncesi Yardım Aracı'nın Kırsal Kalkınma bileşeni olan IPARD'dır (Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development). 2007-2013 döneminde AB tarafından IPARD kapsamında Türkiye'ye 854,6 milyon Avroluk mali yardım ayrılmıştır. 2014-2020 döneminde IPARD II olarak devam eden program çerçevesinde, Türkiye'ye 4,45 milyar Avro'luk finansman ayrılmıştır (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2015). IPARD'ın temel amacı, AB'nin ortak tarım politikası, kırsal kalkınma politikası ve diğer ilgili politikalarının uygulanması için üyelik öncesi uyum hazırlıklarını, kapasite oluşturmayı ve işletmeleri AB standartlarına yakınlaştırmayı ve bu yönde politika geliştirilmesini desteklemektir (European Commission, 2016c).

IPARD Programında kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik önlemler de yer almaktadır. Bu bağlamda, kırsal

turizmin gelişiminin desteklenmesi hedeflenmektedir. 2007-2013 döneminde, kırsal bölgelerde mikro girişimciler veya çiftçiler tarafından kurulacak pansiyon, “oda ve kahvaltı” tarzı konaklama ve restoran hizmetlerinin geliştirilmesi, çiftlik turizmi tesislerinin kurulması ve geliştirilmesi ve sportif aktiviteler, doğa gezisi, tarihi geziler gibi turistik rekreasyonel faaliyetlere yönelik olarak kurulan tesislerin geliştirilmesi desteklenmiştir (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2011: 6-7).

2007-2013 döneminde Tarım ve Köyişleri Bakanlığı⁵ tarafından yürütülen IPARD programı kapsamında kırsal turizm konusunda desteklenecek iller belirlenmiştir. Bu iller: Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Burdur, Çankırı, Çorum, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Giresun, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Kastamonu, Konya, Kütahya, Mardin, Nevşehir, Ordu, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Tokat, Trabzon, Uşak, Van, Yozgat’tır. Bu illerde kırsal alanlarda OECD sınıflandırma kriterleri ve nüfus yoğunluğuna göre tanımlanan kırsal alanlar destek kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda yapılan projelerde şu faaliyetler desteklenmiştir: pansiyon veya mikro ölçekli konaklama tesislerinin kurulması ve mobilyaların yenilenmesi, mevcut yapıların oda & kahvaltı odalarının yenilenmesi, çiftliklerde ve açık alanlarda (kamp, spor ve rekreasyon alanları vb.) konaklama tesislerinin ve binaların inşası; yeme-içme tesisleri veya çiftlik ürünlerine yönelik tanıtım stantlarının kurulması; at biniciliği, iç sularda özellikle spor ve rekreasyon amaçlı balık avlama, dağ bisikleti gezileri, rafting, doğa yürüyüşleri gibi turistik açık alan aktivitelerinin organizasyonuna yönelik altyapı yatırımları (T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 2011).

2014-2020 döneminde mali desteğin yönetim sürecinde değişim yaşanmıştır. Mali destek için öncelikli sektörler ve sektör sorumlusu kuruluşlar belirlenmiştir. Dokuz öncelikli sektör ve sektörel gelişmelerden sorumlu kuruluşlar şöyledir: (1) Tarım ve kırsal kalkınma önceliği için Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı; (2) bölgesel ve sınır ötesi işbirliği önceliği için AB Bakanlığı; (3) istihdam, insan kaynaklarının gelişimi ve sosyal politikalar için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı; (4) rekabetçilik ve yenilik için Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, (5) çevre ve iklim önceliği için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı; (6) ulaştırma önceliği için Ulaştırma Haberleşme ve Denizcilik Bakanlığı; (7) enerji önceliği için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı; (8) adalet, işçileri ve temel haklar önceliği için Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve AB Bakanlığı, (9) demokrasi ve yönetim önceliği için AB Bakanlığı.

⁵ 2011 yılında Bakanlığın ismi T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı olarak değiştirilmiştir.

2014-2020 döneminde Tarım ve Kırsal Kalkınma alanına 912,2 milyon Avro ayrılmıştır. Katılım öncesi mali araçların kullanımı esnasında Türkiye için öncelik alanlarını belirten Endikatif Strateji Belgesi'ne göre (2014-2020), ulusal kalkınma stratejisini tamamlamak üzere turizm, lojistik gibi alanlarda sektörel stratejilerin teşvik edilmesi önem taşımaktadır. Türkiye'nin özel sektör rekabet gücünü ve yenilikçiliğini bölgesel kalkınma destekleri ile geliştirmek, Türkiye'nin 10. Kalkınma Planı'nda da yer almaktadır (European Commission, 2014: 35-36).

IPARD II programı çerçevesindeki hedefler içerisinde kırsal ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve çeşitlendirilmesi de yer almaktadır. Bu anlamda kırsal turizm ve rekreatif faaliyetlerin geliştirilmesine yönelik tedbirler, Türkiye'de IPARD II programını yürüten Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından da bu kapsamda değerlendirilmekte ve kırsal turizm desteklenen proje konuları içerisinde yer almaktadır. IPARD II döneminde 18 Aralık 2015 tarihinde açılan birinci proje başvuru çağrılarında desteklenecek tedbirler içerisinde "Çiftlik Faaliyetlerinin Çeşitlendirilmesi ve İş Geliştirme" başlığı altında kırsal turizm ve rekreatif faaliyetler için 15.732.000 Avro ayrılmıştır (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015a).

Türkiye'de yeterli ölçüde kırsal turistik mekan bulunmasına, yerel özelliklerin uygunluğuna, arkeolojik, tarihi ve doğal kaynakların zenginliğine rağmen kırsal turizm beklenildiği ölçüde profesyonelleşip yaygınlaşmamıştır. Bu nedenle, ana akım turizme ilaveten kırsal kalkınmada önemli bir rol oynayabileceği düşünülen kırsal turizmin desteklenmesi, doğal, arkeolojik, kültürel değerlerin tanıtılması, altyapının geliştirilmesi, yeni konaklama tesisleri kurulması ve mevcut tesislerin yenilenmesine yönelik projeler önem taşımaktadır. Zira kırsal turizmin diğer turizm türleri ile entegrasyon olasılığı yüksek görünmektedir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2015b: 28, 46).

IPARD programının kırsal turizme bütünsel yaklaşım bakımından vurgulanması gereken dikkat çekici bir yönü program kapsamında uygulanan LEADER yaklaşımıdır. Tabandan tavana bir bakış açısını benimseyen bu yaklaşımın ismi, Fransızca "LiasonEntreActionspour le Developpement de l'EconomieRurale" sözcüklerinin baş harflerinden oluşmakta ve "kırsal ekonominin kalkındırılması için faaliyetler arasında bağlantılar" anlamını taşımaktadır. LEADER yaklaşımı, kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesinde yerelde yaşayan kırsal toplulukların harekete geçirilip sürece katılmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede yerel seviyede kalkınma stratejilerinin

hazırlanması ve uygulanmasına finansal destek verilmektedir (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2014: 2). Böylece kırsal kalkınmada yerel aktörlerin kendi potansiyellerini harekete geçirerek kalkınma sürecine tabandan katılmalarını sağlayan ve yönetişimi geliştiren bir yerel kalkınma yöntemi benimsenmektedir (Koç, 2014: 51).

LEADER yaklaşımının temel amaçları; kırsal yaşamın tarım, turizm, sosyal meseleler gibi tüm unsurlarını birbirine bağlı olarak ele alarak yerel ekonomiyi ve istihdam olanaklarını iyileştirmek, kırsal alanların ekonomik, sosyal ve çevresel gelişimine katkıda bulunmak, yerel düzeyde kullanılmamış potansiyeli harekete geçirerek yeni gelir kaynaklarını ortaya çıkarmak, kırsal aktörlerin yerel kalkınma süreçlerine katılımını teşvik etmek ve diğer düzeylerdeki aktörlerle entegrasyon fırsatlarını geliştirmek şeklinde özetlenebilir. Bu yaklaşım kırsal sorunlar için yenilikçi çözümler üretilmesine, yerel toplulukların ihtiyaçlarının karşılanmasına ve kırsal alanların rekabet edebilirliğinin artırılmasına odaklanmaktadır (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2014:2).

Geleneksel kırsal politika tedbirlerinden farklı olarak özgün bir yerel kalkınma modeli ortaya koyan LEADER yedi temel özelliği bir araya getirmektedir: yerel, kamu-özel sektör ortaklığı ve yerel eylem gruplarının oluşturulması, yerel bazı bölgesel kalkınma stratejileri oluşturulması, bu stratejilerin aşağıdan yukarıya yaklaşımla hazırlanması, ağ oluşturma, entegre ve çok sektörlü eylemler, işbirliği ve yenilikçilik (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2014:3). Bu çerçevede kırsal turizmin de çok boyutlu ve çok aktörlü bir perspektifle ve bütünleşik bir yaklaşımla ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye’de LEADER yaklaşımı için gerekli kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi ve uygulamada ihtiyaç duyulan bilgi ve becerilerin kazanılabilmesi için Türkiye, Fransa ve Polonya’nın işbirliğinde “IPARD Kapsamında LEADER Tedbirinin Uygulanmasına Destek Eşleştirme Projesi” uygulanmıştır. Bu kapsamda Çorum ilinin İskilip ilçesinde ve Şanlıurfa ilinin Birecik ilçesinde pilot yerel eylem grupları oluşturulmuştur (T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Tarım Reformu Genel Müdürlüğü, 2014:7). Bu iki ilçenin pilot olarak seçilmesinde yerel ürünleri ve turizm potansiyellerietkili olmuştur (Nazlı, 2015: 8).

AB üye ülkelerindeki deneyimler LEADER yaklaşımının yerel düzeyde önemli kazanımlar sağlandığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan söz konusu yaklaşımın AB’ye uyum süreci içerisinde Türkiye’de de etkin şekilde uygulanması önem

taşımaktadır. Bu şekilde kırsal turizm ve kalkınma odaklı olarak yürütülen projelerden en üst düzeyde fayda sağlanması mümkün olacaktır.

VII. SONUÇ

Bütünleşik kırsal turizm yaklaşımının gelişimini hazırlayan ekonomik ve sosyal süreçlerin temelinde, ekonomik üretim modelindeki değişim yer almaktadır. Yerellik, destinasyonun rekabetçiliği için önemli bir kaynak olurken, aynı zamanda küresel sistemle bağlantıyı arttırmak için bir araç olmaktadır. Turistler, destinasyona bütüncül bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Diğer bir ifade ile seyahat deneyimi ulaştırma, konaklama, yiyecek-içecek gibi farklı parçalardan oluşsa da turist tek bir seyahat deneyimi algısı edinmektedir. Turistlerin olumlu seyahat deneyimi edinmelerinde, deneyimi oluşturan tüm parçaların tutarlı ve tamamlayıcı olması önem taşımaktadır. Bütünsel anlayış, bu nedenle önem kazanmaktadır.

AB'de kırsal turizm, turizm politikası ve kırsal kalkınma politikasının kesişme noktasında yer almaktadır. Bu bağlamda, kırsal turizm, hem AB'de son yıllarda düşüşe geçen turizm gelirlerini arttırmanın hem de büyüme ve istihdam sorunları olan kırsal alan ekonomilerinin desteklenmesinin bir aracı olarak ön plana çıkmıştır. Roney (2002:12) doğa ve özgün kültürlerin, gerçekten korumacılık amacıyla değil de turizm destinasyonunun çekiciliğini arttırmak ve yeni pazar kovukları yaratmak için korunuyor olması durumunu eleştirmektedir. Asıl amaç Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 yılında hazırladığı "Ortak Geleceğimiz" başlıklı raporda belirttiği üzere, ekonomik kalkınmanın, çevresel ve toplumsal kalkınma ile birlikte gerçekleştirilmesi olmalıdır. Bu bağlamda, bütünleşik kırsal turizm modeli yerel topluluklar, turistler, araçlar, hizmet sağlayıcılar ve kurumsal aktörleri birlikte ele almaktadır. Ekonomik, çevresel ve sosyokültürel kaynakların tutarlı stratejilerle yönetilmesine vurgu yapmaktadır. Model sürdürülebilirliğin yanı sıra yerel halkın güçlendirilmesini hedef olarak almaktadır.

Uluslarüstü bir siyasi yapı olması itibariyle AB, küresel sistemde post-fordist dönüşümün kurumsal bir örneğidir. Post-fordizm devlet dışındaki aktörlerin örneğin, AB gibi uluslarüstü kurumlar, BM gibi uluslararası kuruluşlar, çok uluslu şirketler veya uluslararası sivil toplum kuruluşlarının politika ve strateji belirleme konusunda güçlerinin artışı getirmektedir (Jessop, 2000: 270, 271). Ulusal sınırları aşan küresel üretim ağları (Jha ve Chakraborty,

2014) veya AB örneğinde ele alırsak, Avrupa çapında üretim ağlarının gelişimi post-fordist dönüşüme işaret etmektedir. Üretim ağlarının gelişim sürecinde AB, üye ülkeler arasında sadece ekonomik ilişkileri yönetmekle kalmayıp, katkıları yerel, bölgesel ve ulusal düzeylere, çoğalarak yayılan alanlarda da politika üretmektedir (Jessop, 2000: 270, 271).

AB'de kırsal turizm, temelde kırsal kalkınma programı altında desteklenmektedir. Ayrıca istihdam, kalkınma, yenilikçilik gibi yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerde çoğaltan etki yaratan farklı politikalar aracılığı ile kırsal turizme destek sağlanmaktadır. Kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesi, hem mali yardım programları hem de politikalar aracılığıyla teşvik edilmektedir. AB'de bütünleşik kırsal turizm bağlamında, aktörlerin sayıca çokluğu ve nitelik olarak birbirinden farklılığı dikkat çekmektedir. Bölgesel, ulusal düzeydeki aktörlerin yanı sıra uluslararası (örneğin çok uluslu turistik işletmeler, uluslararası nitelik taşıyan sivil toplum kuruluşları) ve AB Komisyonu gibi uluslarüstü aktörler kırsal turizme etki etmektedir.

Türkiye, AB'ye aday ülke olarak IPARD kapsamında kırsal kalkınma için mali yardım almakta ve kırsal kalkınma programında kırsal turizmi kırsal ekonomilerin çeşitlendirilmesinin araçlarından biri olarak benimsemiş bulunmaktadır. Ayrıca, Türkiye Turizm Stratejisi (2023) kapsamında alternatif ve tamamlayıcı turizm türlerinden biri olarak kırsal turizmin geliştirilmesi hedefi belirtilmiştir. Bu anlamda, kırsal turizm hem Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın, hem de Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın öncelikleri arasında yer almaktadır. Türkiye'deki kırsal turizm politikasının başarılı bir şekilde geliştirilebilmesi ve uygulanabilmesi açısından, bu iki kurum ve politika alanı arasında kırsal turizm konusunda koordinasyonun etkin bir şekilde yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.

Türkiye, coğrafi ve kültürel özellikleriyle kırsal turizm potansiyeli oldukça yüksek olan bir AB aday ülkesi olarak önümüzdeki yıllarda AB'den kırsal turizme ilgi duyan turistlerin tercih ettikleri temel kırsal turizm destinasyonlarından biri haline gelme imkanına sahiptir. Buna yönelik olarak, kırsal turizmin geliştirilmesi sürecinde bir taraftan AB ülkelerinde kırsal turizm açısından başarılı örneklerin dikkate alınması ve AB ülkelerinden Türkiye'ye kırsal turizm kapsamında gelebilecek potansiyel turistlerin beklenti ve tercihlerinin doğru analiz edilmesi önemlidir. Ayrıca, adaylık sürecinde kırsal turizmi destekleyen AB fonlarından etkin şekilde yararlanılması, ulusal düzeydeki politikaların gelişimini destekleyecektir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Oğuz. (2012), "AB'de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye'de Kırsal Turizm", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt.14, S.23, ss. 39-46.
- AMIN, Ash. (2000). "Post-Fordism: A Reader". A. Amin (Ed.). *Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition*, (ss. 1-40). Oxford: Blackwell Publishers.
- BİRLEŞMİŞ MİLLETLER. (1987). "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future", (erişim adresi: <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>), (erişim tarihi: 20 Ekim 2016).
- COSTA, Carlos. (2006), "Tourism Planning, Development and the Territory". D. Buhalis ve C. Costa (Ed.). *Tourism Management Dynamics, Trends, Management and Tools*, (ss. 236-243). Oxford: Elsevier Butterworth Heinemann.
- CAWLEY, Mary ve GILLMOR, Desmond. (2008), "Integrated Rural Tourism: Concepts and Practice", *Annals of Tourism Research*, Cilt.35, S. 2, ss.316-337.
- CLARK, Gordon ve CHABREL, Mary. (2007), "Measuring Integrated Rural Tourism", *Tourism Geographies*, cilt.9, S.4, ss. 371-386.
- COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. (2006), "European Union Strategic Guidelines for Rural Development", (erişim adresi: http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/general_framework/160042_en.htm), (erişim tarihi: 04 Eylül 2012).
- EUROBAROMETER. (2012), "Attitudes of Europeans Towards Tourism", *Flash Eurobarometer*, 334, (erişim adresi: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_334_en.pdf), (erişim tarihi: 02 Eylül 2012).
- EUROPEAN COMMISSION. (2000), *Towards Quality Rural Tourism: Integrated Quality Management (IQM) for Coastal Destinations*, Office for Official Publications of European Communities, Luxembourg.
- EUROPEAN COMMISSION.(2002), "Using Natural and Cultural Heritage for the Development of Sustainable Tourism in Non-traditional Tourism Destinations", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/files/studies/using_natural_cultural_heritage/procon_en.pdf), (erişim tarihi: 25 Ağustos 2015).
- EUROPEAN COMMISSION. (2006), "The EU Rural Development Policy 2007-2013", *Factsheet*, (erişim adresi: http://ec.europa.eu/agriculture/publi/fact/rurdev2007/en_2007.pdf), (erişim tarihi: 03 Eylül 2012).
- EUROPEAN COMMISSION. (2010), "Europe, the World's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe", *Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, Brussels, (erişim adresi: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC0352&from=EN>), (erişim tarihi: 11 Mayıs 2015).
- EUROPEAN COMMISSION. (2011), "Lessons for Integrating Tourism into Sustainable Rural Development", *DG Environment News Alert Service*, (erişim adresi: http://ec.europa.eu/environment/integration/research/newsalert/pdf/247na6_en.pdf), (erişim tarihi: 20 Ağustos 2016).

- EUROPEAN COMMISSION. (2012), "European Policies for Tourism," (erişim adresi: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/promoting-eu-tourism/tourism-related-policies/index_en.htm), (erişim tarihi: 01 Eylül 2012).
- EUROPEAN COMMISSION. (2013), "Attitudes of Europeans Towards Tourism", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_370_en.pdf), (erişim tarihi: 01 Şubat 2016).
- EUROPEAN COMMISSION. (2014), "Regional Policy-Tourism", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/themes/tourism/), (erişim tarihi: 2 Eylül 2016).
- EUROPEAN COMMISSION. (2015), "Rural Development 2014-2020", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/index_en.htm), (erişim tarihi: 01 Şubat 2016).
- EUROPEAN COMMISSION. (2016a), "Overview of EU Tourism Policy", (erişim adresi: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/policy-overview_en), (erişim tarihi: 06 Eylül 2016).
- EUROPEAN COMMISSION. (2016b), "Tourism", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/assistance/ipard/index_en.htm), (erişim tarihi: 5 Eylül 2016).
- EUROPEAN COMMISSION. (2016c), "IPARD", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/assistance/ipard/index_en.htm), (erişim tarihi: 5 Eylül 2016).
- EUROPEAN UNION DIRECTORATE GENERAL FOR AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT. (2011), "Rural Development in the European Union - Statistical and Economic Information", (erişim adresi: http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/rural-development/2011/full-text_en.pdf), (erişim tarihi: 01 Eylül 2012).
- EUROPEAN PEOPLE'S PARTY GROUP. (2012), "Building Europe 2020 in Partnership", (erişim adresi: <http://web.cor.europa.eu/epp/News/Documents/Tourism%20as%20a%20driver%20for%20EU2020.pdf>), (erişim tarihi: 01 Şubat 2016).
- GEORGE, E. Wanda, MAIR, Heather ve REID G. Donald. (2009), *Rural Tourism Development Localism and Cultural Change*, Channel View Publications, Bristol.
- GUIA, J., PRATS, L. ve COMAS, J. (2006). "The destination as a local system of innovation: The role of relational networks". L. Lazzeretti ve C. Petrillo (Ed.), *Tourism Local Systems and Networking* (ss. 57-65). Oxford: Elsevier.
- HABERAL, Hikmet. (2015), *Turizmde Alternatif Ekolojik Turizm- Doğa Turizmi- Kırsal Turizm- Yayla Turizmi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- ILBERY, Brian, SAXENA, Gunjan ve KNEAFSEY, Moya (2007), "Exploring Tourists and Gatekeepers' Attitudes Towards Integrated Rural Tourism in the England-Wales Border Region", *Tourism Geographies*, cilt. 9, S. 4, ss. 441-468.

- IOANNIDES, Dimitri ve DEBBAGE Keith G. (1998). "Neo-Fordism and Flexible Specialization in the Travel Industry: Dissecting the Polyglot". D. Ioannides ve K. Debbage (Ed.). *The Economic Geography of the Tourist Industry: A Supply-Side Analysis*. (ss. 99-122). London and New York: Routledge.
- İÇÖZ, Orhan, VAR, Turgut ve İLHAN, İbrahim. (2009), *Turizm Planlaması ve Politikası Turizmde Bölgesel Planlama*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2. Baskı.
- JESSOP, Bob (2000). "Post-Fordism and the State". A. Amin (Ed.). *Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition*, (ss. 251-279). Oxford: Blackwell Publishers.
- JHA, Praveen ve CHAKRABORTY Amit (2014) Post-fordism, Global Production Networks and Implications For Labour, *Institute for Studies in Industrial Development*, (erişim adresi <http://isid.org.in/pdf/WP172.pdf>), erişim tarihi: 14 Kasım 2016)
- KESKİN, Senem (2008), *Destinasyon Odaklı Gelişim Açısından Turizm Planlaması: İstanbul Örneği*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara.
- KOÇ, Ayhan. (2014), "Türkiye'de Kırsal Kalkınmanın Yeni Boyutları: LEADER Yaklaşımı ve Kırsal Kalkınma Fonlarının Genişletilmiş Merkezi Olmayan Sistemde Yönetimi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, cilt.23, S.2, ss. 49-78.
- KOZAK, Meryem Akoğlan ve BAHÇE, Sadık (2009). *Özel İlgi Turizmi*. Detay Yayıncılık. Ankara.
- Lİ, Xiang Robert. (2014), "Linking service-dominant logic to destination marketing". S. McCabe (Ed.). *The Routledge Handbook of Tourism Marketing*. (ss. 15-26). Oxon: Routledge.
- MILNE, Simon ve ATELJEVIC, Irena (2001). "Tourism, economic development and the global-local nexus: Theory embracing complexity", *Tourism Geographies*, cilt. 3, S. 4, ss. 369-393.
- NAZLI, Ali Recep. (2015), "Avrupa Birliği Kırsal Kalkınma Perspektifi" [Bildiri]. 3. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferans Bildirileri, 15-16 Ekim 2015*, (ss. 10-19). Bingöl: Fırat Kalkınma Ajansı.
- NYLANDER, Mirja ve HALL, Derek. (2005). "Rural Tourism Policy: European Perspectives". D. Hall, I. Kirkpatrick ve M. Mitchell (Ed.). *Rural Tourism and Sustainable Business*, Clevedon: Channel View Publications.
- ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (1994), "*Tourism Strategies and Rural Development*", (erişim adresi: <http://www.oecd.org/dataoecd/31/27/2755218.pdf>), (erişim tarihi: 10 Mayıs 2014).
- ÖZÇAĞ, Mustafa ve HOTUNLUOĞLU, Hakan. (2015), "Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt.13, S.2, ss. 303-324.
- RONEY, Sevgi Aşkın. (2002), "Fordizimden Post Fordizme Geçiş Sürecinin Turizme Yansımaları: Kitle Turizmi ve Alternatif Turizm", *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, cilt. 13, S. 1, ss. 9-14.

- SAXENA, Gunjan, CLARK, Gordon, OLIVER, Tove ve ILBERY, Brian. (2007), "Conceptualizing Integrated Rural Tourism", *Tourism Geographies*, cilt.9, S.4, ss.347-370.
- SCOTT, Noel ve COOPER, Chris (2010), "Innovation for sustainable urban tourism: Some thoughts on best practice", *Revista de Administração Pública*, cilt. 44, S. 5, ss. 1171-1190.
- SONUÇ, Nil. (2014). "Sürdürülebilir Turizm: Tanımı ve İçeriği". M. Kozak (Ed.). *Sürdürülebilir Turizm Kavramlar Uygulamalar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- SOYKAN, Füsun (2003), "Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi", *Ege Coğrafya Dergisi*, cilt.12, ss.1-11.
- ŞEMŞİT, Sühal. (2014). "Avrupa Birliği'nde Turistik Ürün Politikası", A. Timur (Ed.). *Turistik Ürün Politikası*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- ŞEREFİOĞLU, Coşkun. (2009), *Kalkınmada Kırsal Turizmin Rolü- 2007- 2013 Yılları Arasında Ülkemizde Uygulanacak Olan İpard Kırsal Kalkınma Programındaki Yeri, Önemi Ve Beklenen Gelişmeler*, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Uzmanlık Tezi, Ankara.
- T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI, "Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi", (erişim adresi: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060204-9-2.pdf>), (erişim tarihi: 20 Mayıs 2016).
- T.C. TARIM VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI. (2011), *Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı (2007-2013)*, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayını, Ankara.
- T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI. (2007), "Türkiye Turizm Stratejisi-2023", (erişim adresi: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0>), (erişim tarihi: 12 Mayıs 2014).
- TARIM VE KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU. (2011), *Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) –Kırsal Turizm Başvuru Çağrı Rehberi*, Ankara.
- T.C. AVRUPA BİRLİĞİ BAKANLIĞI. (2015), "Türkiye – AB Mali İşbirliği", (erişim adresi: <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=5>), (erişim tarihi: 02 Ocak 2016).
- T.C. GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI. (2015a), "2014-2020 IPARD Programı (IPARD II Dönemi) Birinci Başvuru Çağrı İlanı", (erişim adresi: <https://ipard.tarim.gov.tr/haber.aspx?id=137>), (erişim tarihi: 2 Eylül 2016).
- T.C. GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI. (2015b), "Avrupa Birliği Katılım Öncesi Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) 2014-2020", (erişim adresi: <https://ipard.tarim.gov.tr/Ayarlar/mevzuat/IpardProgrammeII-tr.pdf>), (erişim tarihi 2 Eylül 2016).
- T.C. GIDA TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞI TARIM REFORMU GENELMÜDÜRLÜĞÜ. (2014), "IPARD Kapsamında Yerel Kalkınma Stratejilerinin Hazırlanması LEADER Yaklaşımı", (erişim adresi: <https://ipard.tarim.gov.tr/leaderx.aspx>), (erişim tarihi: 20 Ağustos 2016).

- TELFER, David ve SHARPLEY, Richard. (2008). *Tourism and Development in the Developing World*. Routledge, Oxon.
- URRY, John ve LARSEN, Jonas. (2011), *The Tourist Gaze 3.0*. Sage, London.
- ÜNÜVAR, Mustafa (2007), "Ölçek Ekonomisinde Kapsam Ekonomisi: Katma Değer Faaliyetlerinin Ertelenmesi Yoluyla Ürün Çeşitliliğinin Yönetimi", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, cilt. 2007, S.2, ss. 235 -250.
- VAN DER ZEE, Egbert ve VANNESTE Dominique. (2015), "Tourism networks unravelled; a review of the literature on networks in tourism management studies", *Tourism Management Perspectives*, cilt. 15, ss. 46-56.
- VERBOLE, Alenka. (2000), "Actors, Discourses and Interfaces of Rural Tourism Development at the Local Community Level in Slovenia: Social and Political Dimensions of the Rural Tourism Development Process", *Journal of Sustainable Tourism*, Cilt. 8, S. 6, ss. 479-490.